

ALEKSANDRA PILARSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Psychologii

WIELOŚĆ RÓL A POCZUCIE TOŻSAMOŚCI U KOBIET WE WCZESNYM I PÓŹNIEJSZYM OKRESIE DOROSŁOŚCI

Artykuł prezentuje wyniki badań przeprowadzonych w grupie 80 kobiet w wieku 19-25 lat oraz 72 kobiet w wieku 40-74 lata. Analizie poddano związki składowych złożoności Ja (liczby aspektów Ja i stopnia ich treściowego powiązania) z ujętym wielowymiarowo poczuciem tożsamości. Dodatkowo poszukiwano odpowiedzi na pytanie o rolę fazy życia w tych związkach. Zastosowano Kwestionariusz Złożoności Ja oraz Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości. Uzyskane wyniki wskazały, że znaczenie liczby ról dla poczucia tożsamości jest marginalne, natomiast treściowe powiązanie ról istotnie sprzyja podtrzymywaniu poczucia tożsamości. Ponadto, choć zaobserwowano różnice w strukturze pojęcia Ja oraz w zakresie siły poczucia tożsamości między badanymi grupami kobiet, to – jak się okazało – faza życia nie modyfikowała istotnie związków między tymi obszarami osobowości.

Słowa kluczowe: nakładanie się ról; poczucie tożsamości; wielość ról; złożoność Ja.

Zagadnienia formowania i podtrzymywania poczucia tożsamości nabierają szczególnego znaczenia w kontekście aktualnej rzeczywistości – znaczonej relatywizmem, wielowymiarowością i dyskontynuacją. Model „zmieniającego się człowieka w zmieniającym się świecie” (Harwas-Napierała, 2007, s. 21) oznacza bowiem powrót do myślenia o Ja w kategoriach licznych, aktywowanych sytuacyjnie autowizerunków. Uznając Ja za bazę (materiał, substancję) dla budowania tożsamości, celowe wydaje się poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o znaczenie zróżnicowania i zmienności Ja dla poczucia tożsamości.

WPROWADZENIE

Złożone Ja

Zastępowanie postrzegania Ja jako monolitycznej całości ujmowaniem go jako rozproszonego i kontekstualnego wydaje się najbardziej dramatyczną zmianą w poglądach psychologów na temat pojęcia Ja. Jej wyrazem jest przeniesienie zainteresowania z treściowej zawartości na cechy strukturalne Ja (tj. sposób zorganizowania treści). Pośród różnych modeli struktury Ja (np. Donahue, Robins, Roberts i John, 1993; Showers, 1992; Woolfolk, Novalany, Gara, Allen i Polino, 1995), społeczno-poznawczy model złożoności Ja Linville (1985, 1987) wydaje się najczęściej badanym i cytowanym (Rafaeli i Hiller, 2010). Złożoność Ja odzwierciedla tu liczbę i treściowe powiązanie (nakładanie się) znaczących aspektów Ja, teoretycznie zatem ujmowana jest dwuwymiarowo – obejmuje zróżnicowanie¹ i integrację w obrębie Ja (Constantino, Wilson, Horowitz i Pinel, 2006). Do pomiaru złożoności Ja Linville opracowała procedurę, w której osoby przyporządkowują określony zbiór cech do swobodnie generowanych aspektów swojej osoby i życia. Za wskaźnik złożoności Ja autorka przyjęła statystykę H – miarę rozproszenia danych jakościowych. Wysoka wartość H jest wynikiem sortowania z wieloma aspektami Ja i niskiej redundancji użytych w ich opisie cech.

Zgodnie z podstawową hipotezą Linville złożoność Ja moderuje negatywne skutki stresujących zdarzeń, buforując wahania samooceny. Dokładniej – osoby o bardziej złożonym Ja lepiej radzą sobie z sytuacjami stresogennymi, gdyż negatywny afekt zostaje ograniczony do zagrożonego aspektu Ja. Kwestia adaptacyjności złożoności Ja była przedmiotem intensywnych badań, lecz nie doczekała się rozstrzygnięcia. Część rezultatów wskazuje na pozytywny związek złożoności Ja z przystosowaniem (Cohen, Pane i Smith, 1997; Dixon i Baumeister, 1991; Niedenthal, Setterlund i Wherry, 1992), część sugeruje negatywną zależność (Brown i Rafaeli, 2007; Jordan i Cole, 1996), a inne implikują brak związku (Campbell, Assanand i Di Paula, 2003; Gramzow, Sedikides, Panter i Insko, 2000). Tak znaczna rozbieżność wyników badań skłoniła badaczy (Locke, 2003; Pilarska i Suchańska, 2013, 2015; Rafaeli-Mor, Gotlib i Revelle, 1999; Woolfolk i in., 1995) do poddania w wątpliwość miary Linville i zainicjowała badania regulacyjnych funkcji składowych złożoności Ja, tj. liczby aspektów Ja i stopnia nakładania się przypisywanych im cech.

¹ Użyte tu określenie *zróżnicowanie* odwołuje się do stopnia pluralizmu (wielości) w strukturze Ja i nawiązuje do idei Zajonca (1960) oraz Kelly'ego (1955). Należy je odróżnić od *zróżnicowania koncepcji siebie* (Donahue i in., 1993), odnoszącego się do stopnia zmienności natężenia cech w rolach.

Poczucie tożsamości

W literaturze psychologicznej pojęcia Ja i tożsamości bywają stosowane zamiennie (Baumeister i Muraven, 1996; Swann i Bosson, 2010), choć obecne są uwagi o konieczności wyraźnego ich rozróżnienia (Berzonsky, 2005; Oleś, 2008; Pilarska, 2014). W warstwie treściowej „tożsamość stanowi ekstrakt z koncepcji siebie” (Oleś, 2008, s. 50), obejmując swym zakresem te z treści na własny temat, które osoba uznaje za szczególnie ważne i których utrata wiązałaby się z poczuciem, że nie jest się już sobą (cechy centralne, relewantne, schematowe, dystynktywne). W warstwie strukturalnej, o ile panuje względna zgoda co do złożonej i wieloaspektowej natury Ja, o tyle tożsamość z definicji zakłada pojedynczość na pewnym wymiarze, niezależnie od czasu i przestrzeni (Berzonsky, 2005).

Rozważania i badania nad tożsamością podejmowane są z wielu perspektyw – poznawczej, behawioralnej, procesualnej czy narracyjnej (np. Berzonsky, 2008; Marcia, 1966; McAdams i McLean, 2013; Whitbourne, Sneed i Skultety, 2002). Pojęcie poczucia tożsamości pozwala na ujęcie problematyki tożsamości w wymiarze subiektywnym, kierując uwagę na sposób doświadczania własnej osoby. Ten aspekt tożsamości wydaje się najbliższy tezom Eriksona (2004) i pozostaje kluczowy z klinicznego punktu widzenia (Sokolik, 1996).

Poczucie tożsamości, definiowane jako całościowe, intuicyjno-refleksyjne odniesienie się do samego siebie, stanowi efekt powtarzających się sposobów przeżywania i rozumienia siebie (Pilarska, 2014; Pilarska i Suchańska, 2013). Ma ono charakter wielowymiarowy i obejmuje następujące, najczęściej wskazywane w literaturze przedmiotu (Oleś, 2008; Pilarska, 2012; Sokolik, 1996; Vignoles, Regalia, Manzi, Golledge i Scabini, 2006), poczucia: wewnętrznej treści (tj. posiadania i dostępu do własnych myśli, uczuć, motywów, postaw itd.), niepowtarzalności (tj. własnej specyficzności i odmienności), odrębności i granic (tj. zdolności do odróżniania tego, co przynależne lub nieprzynależne do Ja), spójności (tj. zgodności w obrębie ważnych, wewnętrznych treści), ciągłości w czasie (tj. trwałości własnego Ja i bycia tą samą osobą, mimo upływu czasu i zachodzących w osobie zmian) oraz własnej wartości (tj. akceptacji siebie i przekonania o możliwości realizacji osobistych zamierzeń). Subiektywnie niezaburzone poczucie tożsamości zakłada rozwój i podtrzymywanie wszystkich wskazanych poczuc tożsamościowych.

Cel badań i hipotezy

Przedmiotem prezentowanego badania jest analiza znaczenia złożoności Ja dla poczucia tożsamości. Teoretyczne przesłanki poszukiwania tych relacji są

wyraźnie obecne w literaturze i opierają się – z jednej strony – na uznaniu Ja za podstawę tożsamości (Batory, 2012; Oleś, 2008), z drugiej zaś – na traktowaniu poczucia tożsamości jako ważnego przejawu zdrowia psychicznego (Erikson, 2004; Oleś, 2008; Straś-Romanowska, 2008). Podejmowane w tym zakresie rozważania i badania nie prowadzą jednak do spójnych wniosków. Przyjmując obecne w literaturze sugestie, iż zmienność Ja w rolach charakteryzuje „interpersonalnych kameleonów pozbawionych wewnętrznego rdzenia tożsamości” (Block, 1961, s. 392), można oczekiwać, iż wzrastająca złożoność (zróżnicowanie) Ja stanowi zagrożenie dla poczucia tożsamości (Donahue i in., 1993; Styła, Jankowski i Suszek, 2010). Przeciwnie sugestie płyną ze studiów socjologiczno-psychologicznych nad związkami wielości ról z dobrostanem (Ahrens i Ryff, 2006; Thoits, 2003). Z kolei kilkuletni cykl badań realizowanych pod kierunkiem Pilarskiej i Suchańskiej (Pilarska i Suchańska, 2013, 2014, 2015; Suchańska i Ligocka, 2011, Suchańska i Worach, 2013) pokazuje, że powiązania złożoności Ja i charakterystyk tożsamości mają w najlepszym wypadku ograniczony i/lub niesystematyczny charakter, oraz wydaje się przemawiać za względną niezależnością obu obszarów osobowości. Wskazane rozbieżności podtrzymują dyskusję nad relacjami między złożonością Ja a doświadczaniem tożsamości, jak również nad funkcjonalnością strukturalnych właściwości Ja w ogóle.

Zważywszy na zmiany rozwojowe w systemie Ja – postępujące różnicowanie się reprezentacji własnej osoby aż do okresu adolescencji i wczesnej dorosłości, znaczonej aktywnym eksperymentowaniem z różnymi rolami (Arnett, 2004; Damon, Hart, 1988; Harter, 1998; Schwartz, Côté i Arnett, 2005), oraz stopniowe wycofywanie się lub utratę pewnych ról społecznych w późniejszej dorosłości (Fry i Debats, 2010; Oleś, 2000) – celem badania uczyniono także próbę uchwycenia moderującego wpływu fazy życia na związki złożoności Ja z poczuciem tożsamości. Kwestia ta nie była dotąd przedmiotem empirycznych analiz, pozostawiając otwartym pytanie o funkcjonalność złożoności Ja na przestrzeni życia. Pewnych wskazówek dostarczają tu badania Diehla i współpracowników nad rozwojowymi trajektoriami zróżnicowania koncepcji siebie. Wykazują one zależność między wiekiem i zróżnicowaniem koncepcji siebie, ale jej charakter pozostaje niejasny – wcześniejsze doniesienia autorów sugerują krzywoliniową zależność, tj. zróżnicowanie koncepcji siebie spada z wiekiem i osiąga najniższy poziom w średniej dorosłości, by później zacząć rosnąć (Diehl, Hastings i Stanton, 2001), zaś nowsze badania sugerują liniowy negatywny związek (Diehl i Hay, 2010). Badania Diehla i współautorów (2001) wskazują ponadto, że relacja zróżnicowania koncepcji siebie z dobrostanem podlega wpływowi wieku –

negatywne efekty zróżnicowania koncepcji siebie okazują się wyraźniejsze u osób starszych w porównaniu z młodymi dorosłymi.

Podsumowując, przegląd literatury skłania do sformułowania następujących hipotez:

1. Okres wczesnej dorosłości charakteryzuje większe zróżnicowanie w obszarze Ja (liczba aspektów Ja) i słabsze poczucie tożsamości niż późniejsze fazy dorosłości.

2. Silnie złożone Ja, w szczególności słabe treściowe powiązanie aspektów Ja, wiąże się z osłabieniem poczucia tożsamości.

3. Faza życia (dorosłości) jest moderatorem związków złożoności Ja z poczuciem tożsamości.

METODA

Osoby badane

Badaniami objęto 80 kobiet we wczesnej dorosłości ($M = 21,06$ lat; $SD = 1,37$) oraz 72 kobiety w okresie średniej i późnej dorosłości ($M = 63,16$ lat; $SD = 4,92$). Były to studentki uczelni wyższych oraz uniwersytetów III wieku. Wybór kobiet jako grupy badanej był podyktowany wysuwaniem w literaturze poglądem, że równoczesne włączenie w różne role społeczne stanowi potencjalne źródło napięć i stresu psychologicznego zwłaszcza dla kobiet (Erdwins, Buffardi, Casper i O'Brien, 2001; O'Laughlin i Bischoff, 2005).

Narzędzia badawcze

Złożoność Ja. Do pomiaru złożoności Ja użyto Kwestionariusza Złożoności Ja (KZJ; Barczak, Besta i Bazińska, 2007). Zadaniem osób badanych było wskazanie ról, jakie pełnią w życiu, oraz przypisanie każdej z nich przymiotników z podanej listy (30 pozytywnych i 30 negatywnych określeń). Z uwagi na kontrowersje wokół statystyki H, za wskaźnik złożoności Ja przyjęto miary dwóch jej składowych: liczbę ról i stopień (treściowego) nakładania się ról, według ujęcia i wzoru Rafaeli-Mora i współpracowników (1999). Kodowano także nazwę roli, liczbę użytych przymiotników oraz proporcję przymiotników pozytywnych.

Poczucie tożsamości. Pomiaru poczucia tożsamości dokonano Wielowymiarowym Kwestionariuszem Tożsamości (WKT; Pilarska, 2012). Obejmuje on, w wersji rozszerzonej, 43 pozycje oceniane na skali od 0 (zdecydowanie nie/nigdy) do 3 (zdecydowanie tak/zawsze) i dotyczące sześciu poczuc

mościowych: wewnętrznej treści, niepowtarzalności, odrębności, spójności, ciągłości w czasie i własnej wartości. Wskaźnikiem nasilenia danego poczucia jest średnia punktów z pozycji danej podskali². Średnią wyników sześciu podskal wykorzystano jako wskaźnik ogólnego poczucia tożsamości. Współczynniki rzetelności α Cronbacha osiągają dla poszczególnych podskal wartości z przedziału od 0,62 do 0,86, ze średnią $\alpha = 0,74$ (np. Pilarska i Suchańska, 2014, 2015; Suchańska i Worach, 2013).

Procedura badań

Badania zrealizowano w trybie zbiorowym, z zapewnieniem anonimowości i poufności danych. Osoby badane poinformowano o celu badania, ich udział w badaniu był dobrowolny.

WYNIKI

Złożoność Ja i poczucie tożsamości w badanych grupach

Tabela 1 zawiera średnie i odchylenia standardowe wyników w zakresie złożoności Ja i poczucia tożsamości uzyskane w całej grupie oraz w badanych podgrupach. Porównania międzygrupowe (test U Manna-Whitneya) wykazały istotne różnice w odniesieniu do obu składowych złożoności Ja: liczby ról ($U = 1707,50$; $p = 0,002$; $r = 0,26$) i nakładania się ról ($U = 1272,50$; $p < 0,001$; $r = 0,34$). Zgodnie z przewidywaniami, kobiety we wczesnej dorosłości wskazywały więcej znaczących aspektów Ja (ról) niż kobiety w drugiej połowie życia. Jednocześnie jednak aspekty Ja młodszych kobiet były mniej zróżnicowane treściowo. Ich samopis okazał się ponadto bardziej bogaty ($U = 1149,50$; $p < 0,001$; $r = 0,43$), z mniejszą przewagą cech pozytywnych ($U = 938,50$; $p < 0,001$; $r = 0,52$), w porównaniu z samoopisem starszych kobiet. Kobiety we wczesnej dorosłości najczęściej wymieniały role studentki (94% badanych), córki (87% badanych), przyjaciółki (57% badanych), siostry (57% badanych) oraz partnerki (44% badanych). Kobiety w późniejszym okresie dorosłości najczęściej wskazywały role matki (69% badanych), studentki (54% badanych), koleżanki (47% badanych), żony (36% badanych) oraz babci (31% badanych). Jak widać,

² Braki danych zastępowano średnią odpowiedzi osoby na pozostałe pozycje podskali (*person mean substitution*). Przy przekroczeniu dopuszczalnej liczby ominięć (20%) osobę wykluczano z analiz uwzględniających daną zmienną.

kobiety w obu grupach opisywały siebie głównie przez pryzmat ról rodzinnych, osobistych relacji czy głównych aktywności.

W zakresie poczucia tożsamości, istotne różnice między grupami obserwuje się na wymiarze ogólnym ($U = 1429,00$; $p = 0,004$; $r = 0,25$) oraz czterech poczuc: wewnętrznej treści ($U = 1161,50$; $p < 0,001$; $r = 0,37$), odrębności ($U = 1515,00$; $p = 0,010$; $r = 0,23$), spójności ($U = 1460,50$; $p = 0,005$; $r = 0,24$) oraz czasowej ciągłości ($U = 1479,50$; $p = 0,008$; $r = 0,23$). W każdym przypadku, zgodnie z oczekiwaniami, kobiety w późniejszym okresie dorosłości cechowały się silniejszym poczuciem tożsamości niż kobiety we wczesnej dorosłości.

Tabela 1
Statystyki opisowe i różnice międzygrupowe w zakresie złożoności Ja i poczucia tożsamości

Zmienna	Ogółem		Wczesna dorosłość		Późniejsza dorosłość		Różnice		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>r</i>
NSA	4,92	2,09	5,28	1,59	4,47	2,53	1707,50**	-3,12	0,26
OL	0,16	0,15	0,20	0,16	0,11	0,13	1272,50***	-3,96	0,34
NP	13,93	5,84	16,00	5,27	11,12	5,42	1149,50***	-4,98	0,43
RPP	0,89	0,13	0,84	0,13	0,96	0,08	938,50***	-6,13	0,52
PWT	2,24	0,49	2,10	0,50	2,46	0,39	1161,50***	-4,24	0,37
PN	1,53	0,42	1,55	0,45	1,49	0,37	1953,00	-0,36	0,03
PO	1,50	0,42	1,42	0,43	1,62	0,39	1515,00**	-2,59	0,23
PS	1,99	0,43	1,91	0,45	2,11	0,38	1460,50**	-2,80	0,24
PC	1,96	0,39	1,88	0,38	2,08	0,39	1479,50**	-2,67	0,23
PWW	1,92	0,46	1,95	0,48	1,86	0,42	1758,00	-0,87	0,08
OPT	1,85	0,31	1,80	0,32	1,94	0,26	1429,00**	-2,85	0,25

Uwaga. NSA – liczba ról, OL – nakładanie się ról, NP – liczba przymiotników, RPP – proporcja przymiotników pozytywnych, PWT – poczucie wewnętrznej treści, PN – poczucie niepowtarzalności, PO – poczucie odrębności, PS – poczucie spójności, PC – poczucie ciągłości w czasie, PWW – poczucie własnej wartości, OPT – ogólne poczucie tożsamości; *** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p < 0,05$.

Związki złożoności Ja z poczuciem tożsamości

Tabela 2 prezentuje korelacje (r Pearsona) między miarami złożoności Ja i poczucia tożsamości w całej próbie oraz osobno w dwóch grupach kobiet. Liczba ról okazuje się zasadniczo niezwiązana z poczuciem tożsamości, choć wykazuje słaby związek z poczuciem czasowej ciągłości (cała grupa, $r = 0,19$; $p = 0,037$). Efekt ten pozostaje istotny wśród kobiet we wczesnej dorosłości ($r = 0,27$; $p = 0,018$ i $r = 0,18$; *ns*, dla kobiet we wczesnej i późniejszych fazach

dorobności). Związki nakładania się ról z poczuciem tożsamości są spójne z przewidywaniami. Nakładanie się ról wiąże się dodatnio z ogólnym poczuciem tożsamości (cała grupa, $r = 0,21$; $p = 0,023$) oraz trzema jego aspektami – poczuciami spójności (cała grupa, $r = 0,18$; $p = 0,044$), ciągłości w czasie (cała grupa, $r = 0,28$; $p = 0,002$) i własnej wartości (cała grupa, $r = 0,26$; $p = 0,005$), a na poziomie trendu także z poczuciem wewnętrznej treści (cała grupa, $r = 0,17$; $p = 0,055$). Kierunki tych relacji są spójne w obu badanych grupach, choć częściej osiągają istotność u kobiet we wczesnej dorobności. W obu grupach nakładanie się ról najsilniej wiąże się z poczuciem czasowej ciągłości ($r = 0,45$; $p < 0,001$ oraz $r = 0,25$; $p = 0,102$, dla kobiet we wczesnej i późniejszych fazach dorobności)³.

Tabela 2

Macierz korelacji między miarami złożoności Ja i poczucia tożsamości

Zmienna	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. NSA	–	0,06	0,04	0,07	-0,07	0,08	0,19*	0,15	0,10
2. OL	0,13 (-0,14)	–	0,17*	0,10	-0,13	0,18*	0,28**	0,26**	0,21*
3. PWT	0,06 (0,18)	0,35** (0,15)	–	0,15*	0,33***	0,76***	0,60***	0,56***	0,83***
4. PN	0,01 (0,15)	0,07 (0,12)	0,27* (-0,01)	–	0,18*	0,20*	0,16*	0,49***	0,51***
5. PO	-0,13 (0,05)	-0,06 (-0,13)	0,30** (0,21)	0,15 (0,31*)	–	0,36***	-0,01	0,24**	0,51***
6. PS	0,12 (0,14)	0,28* (0,23)	0,81*** (0,61***)	0,23* (0,20)	0,39*** (0,18)	–	0,58***	0,60***	0,84***
7. PC	0,27* (0,18)	0,45*** (0,25*)	0,58*** (0,53***)	0,19* (0,17)	-0,06 (-0,09)	0,60*** (0,50***)	–	0,47***	0,67***
8. PWW	0,11 (0,22)	0,29* (0,13)	0,65*** (0,62***)	0,50*** (0,45***)	0,29** (0,20)	0,61*** (0,71***)	0,55*** (0,47***)	–	0,80***
9. OPT	0,09 (0,25*)	0,32** (0,18)	0,86*** (0,74***)	0,56*** (0,52***)	0,49*** (0,45***)	0,85*** (0,80***)	0,66*** (0,64***)	0,84*** (0,85***)	–

Uwaga. NSA – liczba ról, OL – nakładanie się ról, PWT – poczucie wewnętrznej treści, PN – poczucie niepowtarzalności, PO – poczucie odrębności, PS – poczucie spójności, PC – poczucie ciągłości w czasie, PWW – poczucie własnej wartości, OPT – ogólne poczucie tożsamości. Powyżej przekątnej umieszczono wyniki charakteryzujące całą grupę, poniżej przekątnej – wyniki dla dwóch badanych grup kobiet oddzielnie (wyniki dla kobiet w późniejszych fazach dorobności znajdują się w nawiasie); *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; * $p \leq 0,10$.

³ Analiza testem z Fishera dla niezależnych współczynników korelacji wykazała, że związki składowych złożoności Ja z ogólnym poczuciem tożsamości i jego aspektami nie różnią się istotnie w obu grupach kobiet.

Związki złożoności Ja z poczuciem tożsamości: moderująca rola fazy życia

Biorąc za punkt wyjścia powyższe wyniki, w dalszej kolejności sprawdzono, czy faza życia pełni rolę moderatora relacji między wielością ról i ich treściowym powiązaniem a poczuciem tożsamości. Wykorzystano model regresji hierarchicznej, uwzględniając w równaniu fazę życia, liczbę ról i nakładanie się ról (krok 1) oraz ich interakcje (krok 2)⁴.

Jak wynika z danych w Tabeli 3, modele regresji osiągają istotność w przypadku poczuć wewnętrznej treści ($F(6, 114) = 5,74$; $p < 0,001$), spójności ($F(6, 114) = 3,23$; $p = 0,006$), ciągłości w czasie ($F(6, 114) = 6,23$; $p < 0,001$) i ogólnego poczucia tożsamości ($F(6, 114) = 3,54$; $p = 0,003$), a na poziomie trendu także poczucia własnej wartości ($F(6, 111) = 1,81$; $p = 0,104$). Udział wariancji wyjaśnionej łącznym wpływem uwzględnionych predyktorów zawiera się w przedziale od 25% dla poczucia ciągłości do 9% dla poczucia własnej wartości. W żadnym przypadku wprowadzenie do modelu składników interakcyjnych nie daje istotnego przyrostu wyjaśnianej wariancji. Hipoteza o moderującej roli fazy życia nie została zatem potwierdzona.

Tabela 3
Regresja hierarchiczna: efekty główne i interakcyjne

Predyktor	PWT	PN	PO	PS	PC	PWW	OPT
FŻ β (SE)	0,44*** (0,41)	-0,03 (-0,03)	0,16 ^x (0,15)	0,34*** (0,32)	0,38*** (0,35)	0,03 (0,02)	0,32*** (0,30)
NSA β (SE)	0,04 (0,03)	0,07 (0,04)	-0,21 (-0,14)	0,08 (0,05)	0,27* (0,17)	0,13 (0,08)	0,08 (0,05)
OL β (SE)	0,36** (0,25)	0,18 (0,12)	-0,13 (-0,09)	0,24 ^x (0,17)	0,43*** (0,30)	0,34* (0,23)	0,35** (0,24)
FŻ*NSA (SE)	0,04 (0,02)	-0,06 (-0,03)	0,18 (0,10)	0,05 (0,03)	-0,11 (-0,06)	-0,02 (-0,01)	0,03 (0,02)
FŻ*OL β (SE)	-0,11 (-0,08)	-0,05 (-0,04)	0,02 (0,01)	0,02 (0,01)	-0,05 (-0,04)	-0,10 (-0,07)	-0,08 (-0,05)
OL*NSA β (SE)	-0,04 (-0,03)	-0,18 (-0,12)	0,16 (0,11)	0,05 (0,04)	-0,11 (-0,07)	-0,08 (-0,05)	-0,05 (-0,03)
R^2	0,23***	0,03	0,07	0,15**	0,25***	0,09 ^x	0,16**
ΔR^2	0,01	0,02	0,02	0,00	0,01	0,01	0,01

Uwaga. FŻ – faza życia, NSA – liczba ról, OL – nakładanie się ról, PWT – poczucie wewnętrznej treści, PN – poczucie niepowtarzalności, PO – poczucie odrębności, PS – poczucie spójności, PC – poczucie ciągłości w czasie, PWW – poczucie własnej wartości, OPT – ogólne poczucie tożsamości; *** $p \leq 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; ^x $p \leq 0,10$; β – współczynnik regresji; SE – błąd standardowy.

⁴ Predyktory ilościowe zostały poddane centrowaniu wokół średniej.

Pozostałe wyniki replikują te uzyskane we wcześniejszych analizach. Faza życia i nakładanie się ról pozostają istotnymi, niezależnymi predyktorami większości aspektów poczucia tożsamości. Wyjątkiem w odniesieniu do fazy życia są poczucia niepowtarzalności ($\beta = -0,03$; *ns*) i własnej wartości ($\beta = 0,03$; *ns*), a w odniesieniu do nakładania się ról – poczucia niepowtarzalności ($\beta = 0,18$; *ns*) i odrębności ($\beta = -0,13$; *ns*). Faza życia w największym stopniu pozwala przewidywać siłę poczucia wewnętrznej treści ($\beta = 0,44$; $p < 0,001$), wyjaśniając jego zmienność w 16%, a nakładanie się ról jest najsilniejszym predyktorem poczucia czasowej ciągłości ($\beta = 0,43$; $p < 0,001$) i wyjaśnia jego zmienność w 9%. Liczba ról wykazuje istotny związek z poczuciem ciągłości ($\beta = 0,27$; $p = 0,040$), ale wyjaśnia jego zmienność zaledwie w 3%.

DYSKUSJA

Celem badania była weryfikacja związku między złożonością Ja a poczuciem tożsamości u kobiet w różnych fazach dorosłości. Analizy porównawcze ujawniły istotne różnice między badanymi grupami w zakresie składowych złożoności Ja, jak również w obszarze poczucia tożsamości. Dokładniej – struktura pojęcia Ja kobiet we wczesnej dorosłości cechuje się większym pluralizmem (liczbą ról i użytych w ich opisie cech⁵) i jednocześnie większym treściowym powiązaniem (nakładaniem się) ról w porównaniu z kobietami w późniejszym okresie dorosłości. Ponadto zarówno w wymiarze ogólnym, jak i w zakresie większości specyficznych poczuc tożsamościowych kobiety w drugiej połowie życia uzyskały wyższe wyniki, wskazujące na większą konsolidację poczucia tożsamości. Wyjątek stanowiły poczucia niepowtarzalności i własnej wartości, w odniesieniu do których nie zaobserwowano istotnych różnic, choć warto zwrócić uwagę, że samoopis starszych kobiet charakteryzował się większą przewagą cech pozytywnych (por. podobny rezultat: Gove, Ortega i Style, 1989; Mueller, Wonderlich i Dugan, 1986).

Uzyskane wyniki są spójne z teoretycznymi i empirycznymi doniesieniami o rozwojowych zmianach w obszarze systemu Ja i tożsamości (Diehl i Hay, 2010, 2011; Luyckx, Schwartz, Goossens i Pollock, 2008). Wspierają także teorię wyłaniającej się dorosłości jako fazy przedłużonego moratorium tożsamościowego (Arnett, 2004). Charakteryzujące kobiety we wczesnej dorosłości znaczne zróżnicowanie w obrębie Ja oraz słabsze niż wśród starszych kobiet

⁵ Liczba cech w samoopisie odpowiada idei zróżnicowania Ja w klasycznej taksonomii Zajonca (1960).

subiektywne poczucie wewnętrznej treści, odrębności, spójności i ciągłości w czasie wydają się stanowić odbicie – właściwego dla tej fazy – intensywnego procesu kształtowania i przekształcania tożsamości oraz eksploracji szerokiego spektrum alternatyw jako potencjalnych składników tożsamości. W późniejszej dorosłości liczba znaczących ról ulega pewnemu ograniczeniu, a jednocześnie obrazy siebie w tych rolach stają się bardziej odmienne treściowo, czemu towarzyszy bardziej dojrzałe poczucie tożsamości. Warto nadmienić, że cechujące starsze kobiety mniejsze nakładanie się treści aspektów Ja może sugerować, że w późniejszych etapach życia społeczne oczekiwania i przepisy ról są wyraźniej zdefiniowane lub że specyficzne dla roli wersje samego siebie ulegają wyklarowaniu wskutek uporania się z kryzysem tożsamości i pomieszaniem ról u progu dorosłości (Erikson, 2004).

Wyniki analiz korelacyjno-regresyjnych potwierdzają znaczenie fazy życia dla poczucia tożsamości, wskazując na wzrastającą jego siłę w późniejszych fazach dorosłości. Rezygnacja z kontrowersyjnej statystyki H na rzecz miar składowych złożoności Ja pozwoliła na ujawnienie się ich specyficznych efektów. Pozytywnym predyktorem większości specyficznych poczuciu tożsamościowych i ogólnego poczucia tożsamości okazał się ten komponent złożoności Ja, który odwołuje się do stopnia zmienności Ja w rolach, tj. nakładanie się ról. Obserwowane efekty wskazują, że im większe treściowe podobieństwo kontekstowych wersji Ja, tym silniejsze poczucie tożsamości; wydają się tym samym zbliżone z koncepcją fragmentaryzacji Ja, która dużą zmienność Ja w rolach uznaje za dezadaptacyjną i prowadzącą do rozmywania tożsamości (Block, 1961; Campbell i in., 2003; Donahue i in., 1993; Styła i in., 2010). Interpretując powyższe dane, należy jednak uwzględnić uwikłanie wskaźnika nakładania się ról w wartościowanie własnej osoby. Zważywszy, że w opisie siebie ludzie częściej używają atrybutów pozytywnych niż negatywnych⁶ – efekt wyraźny także wśród kobiet w badanej próbie – można przyjąć, że wskaźnik nakładania się ról wyraża przede wszystkim stopień powtarzalności pozytywnych autocharakterystyk. Na wrażliwość miar struktury Ja na poziom samooceny, a konsekwentnie pułapkę korelacji pozornych w analizach związków strukturalnych właściwości Ja z tożsamością zwracano już uwagę we wcześniejszych doniesieniach (Pilarska i Suchańska, 2013, 2015; Suchańska i Worach, 2013).

Otrzymane wyniki wskazują jednocześnie na zasadniczą odrębność poczucia tożsamości od tej składowej złożoności Ja, która odzwierciedla liczbę znaczących ról. Rezultat ten sugeruje, że z punktu widzenia poczucia tożsamości więk-

⁶ Efekt ten jest przejawem autowaloryzacji, jednego z fundamentalnych motywów organizujących koncepcję siebie (Sedikides, 1993).

sze regulacyjne znaczenie ma nie ilość pełnionych przez osobę ról, lecz ich jakość, tu określana stopniem powiązania treści Ja w zmieniających się rolach. Do podobnego wniosku skłaniają wyniki badań, w których – obok ilości ról – oceniano znaczenie doświadczeń i zadowolenia w roli dla dobrostanu (Reid i Hardy, 1999; Spreitzer, Snyder i Larson, 1979; Stephens, Franks i Townsend, 1994). Jedynym efektem liczby ról okazał się jej związek z poczuciem czasowej ciągłości, przy czym analizy korelacyjne pokazują, że trend ten jest wyraźniejszy wśród kobiet we wczesnej dorosłości. Nasuwa to przypuszczenie, że wieloaspektowa struktura Ja może towarzyszyć doświadczaniu związku między tym, kim się było, a tym, kim się jest obecnie i do czego się zmierza w przyszłości, być może dzięki utrwalaniu ujętych temporalnie obrazów Ja w różnych subkoncepcjach siebie.

Warto zaznaczyć, że rozważane wyżej dodatnie efekty główne, opisujące wpływ nakładania się ról na poczucie tożsamości, w zestawieniu z charakterystykami kobiet w drugiej połowie życia – względnie niższym poziomem nakładania się ról, przy jednocześnie wyższych wskaźnikach poczucia tożsamości – sugerują, że poczucie tożsamości nie stanowi prostej funkcji strukturalnego parametru Ja, jakim jest jednolitość treści różnych autowizerunków. Podkreślały to już Suchańska i Worach (2013), stwierdzając, że „wieloaspektowa i zróżnicowana koncepcja siebie może zostać zintegrowana w taki sposób doświadczania siebie, który zapewnia poczucie spójności, stabilności, odrębności i dostępności treści tożsamościowych” (s. 211), oraz że koncepcja siebie o takiej strukturze, „stanowiąc swoiste poznawcze wyzwanie, może stymulować konstruktywną refleksję wokół budowania własnej tożsamości” (s. 211).

W kontekście powyższego prawdopodobne wydaje się, że kobiety w późniejszym okresie dorosłości, w porównaniu z tymi wkraczającymi w dorosłość, dysponują większymi poznawczymi i emocjonalnymi możliwościami opracowania zintegrowanego poczucia tożsamości, co sprzyja psychologicznej niezależności struktury pojęcia Ja i poczucia tożsamości. Intuicję tę wspierają, obserwowane w tej grupie kobiet, relatywnie słabsze korelacje nakładania się ról ze zmiennymi tożsamościowymi, jak również wyniki badań nad różnicami wiekowymi w zakresie takich dyspozycji, jak wnioskowanie autobiograficzne (McLean, 2008; Pasupathi i Mansour, 2006), myślenie narracyjne (Bauer, McAdams i Sakaeda, 2005) czy dialektyczne (Kramer i Woodruff, 1986). Przeprowadzone w ramach niniejszego badania analizy nie ujawniły efektów interakcji składowych złożoności Ja i fazy życia na poczucie tożsamości. Powyższa interpretacja wymagałaby zatem dalszych weryfikacji empirycznych. Kolejnym krokiem mogłoby być

powtórzenie badań z zastosowaniem miar procesów przetwarzania informacji na własny temat jako potencjalnych moderatorów.

LITERATURA CYTOWANA

- Ahrens, C. C. i Ryff, C. D. (2006). Multiple roles and well-being: Sociodemographic and psychological moderators. *Sex Roles*, 55(11-12), 801-815.
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. New York, NY: Oxford University Press.
- Barczak, A., Besta, T. i Bazińska, R. (2007). Model złożoności Ja w ujęciu Patricii Linville: predykcje teoretyczne i pomiar. *Psychologia Jakości Życia*, 6(1), 57-76.
- Batory, A. (2012). Wielowymiarowe i dynamiczne ja podstawą tożsamości. *Roczniki Psychologiczne*, 15(4), 27-49.
- Bauer, J. J., McAdams, D. P. i Sakaeda, A. R. (2005). Interpreting the good life: Growth memories in the lives of mature, happy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(1), 203-217.
- Baumeister, R. F. i Muraven, M. (1996). Identity as adaptation to social, cultural, and historical context. *Journal of Adolescence*, 19(5), 405-416.
- Berzonsky, M. D. (2005). Ego-identity: A personal standpoint in a postmodern world. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5(2), 125-136.
- Berzonsky, M. D. (2008). Identity formation: The role of identity processing style and cognitive processes. *Personality and Individual Differences*, 44(3), 645-655.
- Block, J. (1961). Ego-identity, role variability, and adjustment. *Journal of Consulting Psychology*, 25(5), 392-397.
- Brown, G. i Rafaeli, E. (2007). Components of self-complexity as buffers for depressed mood. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 21(4), 310-333.
- Campbell, J. D., Assanand, S. i Di Paula, A. (2003). The structure of the self-concept and its relation to psychological adjustment. *Journal of Personality*, 71(1), 115-140.
- Cohen, L., Pane, N. i Smith, H. (1997). Complexity of the interpersonal self and affective reactions to interpersonal stressors in life and in the laboratory. *Cognitive Therapy and Research*, 21(4), 387-407.
- Constantino, M. J., Wilson, K. R., Horowitz, L. M. i Pinel, E. C. (2006). The direct and stress-buffering effects of self-organization on psychological adjustment. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(3), 333-360.
- Damon, W. i Hart, D. (1988). *Self-understanding in childhood and adolescence*. Cambridge, NY: Cambridge University Press.
- Diehl, M., Hastings, C. T. i Stanton, J. M. (2001). Self-concept differentiation across the adult life span. *Psychology and Aging*, 16(4), 643-654.
- Diehl, M. i Hay, E. L. (2010). Risk and resilience factors in coping with daily stress in adulthood: The role of age, self-concept incoherence, and personal control. *Developmental Psychology*, 46(5), 1132-1146.
- Diehl, M. i Hay, E. L. (2011). Self-concept differentiation and self-concept clarity across adulthood: Associations with age and psychological well-being. *International Journal of Aging and Human Development*, 73(2), 125-152.

- Dixon, T. M. i Baumeister, R. F. (1991). Escaping the self: The moderating effect of self-complexity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(4), 363-368.
- Donahue, E. M., Robins, R. W., Roberts, B. W. i John, O. P. (1993). The divided self: Concurrent and longitudinal effects of psychological adjustment and social roles on self-concept differentiation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(5), 834-846.
- Erdwins, C. J., Buffardi, L. C., Casper, W. J. i O'Brien, A. (2001). The relationship of women's role strain to social support, role satisfaction, and self-efficacy. *Family Relations*, 50(3), 230-238.
- Erikson, E. H. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Fry, P. S. i Debats, D. L. (2010). Sources of human life strengths, resilience, and health. W: P. S. Fry i C. L. M. Keyes (red.), *New frontiers in resilient aging: Life-strengths and well-being in late life* (s. 15-59). Cambridge, NY: Cambridge University Press.
- Gove, W. R., Ortega, S. T. i Style, C. B. (1989). The maturational and role perspectives on aging and self through the adult years: An empirical evaluation. *American Journal of Sociology*, 94(5), 1117-1145.
- Gramzow, R. H., Sedikides, C., Panter, A. T. i Insko, C. A. (2000). Aspects of self-regulation and self-structure as predictors of perceived emotional distress. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(2), 188-205.
- Harter, S. (1998). The development of self-representation. W: W. Damon i N. Eisenberg (red.), *Handbook of child psychology: Social, emotional and personality development* (s. 553-617). New York, NY: Wiley.
- Harwas-Napierała, B. (2007). Tożsamość jednostki w epoce współczesnych przemian. W: B. Harwas-Napierała i H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia* (s. 11-24). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Jordan, A. i Cole, D. A. (1996). Relation of depressive symptoms to the structure of self-knowledge in childhood. *Journal of Abnormal Psychology*, 105(4), 530-540.
- Kelly, G. A. (1955). *The psychology of personal constructs*. New York, NY: Norton.
- Kramer D. A. i Woodruff, D. S. (1986). Relativistic and dialectical thought in three adult age groups. *Human Development*, 29(5), 280-290.
- Linville, P. W. (1985). Self-complexity and affective extremity: Don't put all of your eggs in one cognitive basket. *Social Cognition*, 3(1), 94-120.
- Linville, P. W. (1987). Self-complexity as a cognitive buffer against stress-related illness and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(4), 663-676.
- Locke, K. D. (2003). Has a measure of complexity of social information processing. *Personality and Social Psychology Review*, 7(3), 268-280.
- Luyckx, K., Schwartz, S. J., Goossens, L. i Pollock, S. (2008). Employment, sense of coherence and identity formation: Contextual and psychological processes on the pathway to sense of adulthood. *Journal of Adolescent Research*, 23(5), 566-591.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558.
- McAdams, D. P. i McLean, K. C. (2013). Narrative identity. *Current Directions in Psychological Science*, 22(3), 233-238.
- McLean, K. C. (2008). Stories of the young and the old: Personal continuity and narrative identity. *Developmental Psychology*, 44(1), 254-264.
- Mueller, J. H., Wonderlich, S. A. i Dugan, K. (1986). Self-referent processing of age specific material. *Psychology and Aging*, 1(4), 293-299.

- Niedenthal, P. M., Setterlund, M. i Wherry, M. B. (1992). Possible self-complexity and affective reactions to goal-relevant evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(1), 5-16.
- O'Laughlin, E. M. i Bischoff, L. G. (2005). Balancing parenthood and academia: Work/family stress as influenced by gender and tenure status. *Journal of Family Issues*, 26(1), 79-106.
- Oleś, P. K. (2000). *Psychologia przelomu życia*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Oleś, P. K. (2008). O różnych rodzajach tożsamości oraz ich stałości i zmianie. W: P. K. Oleś i A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 41-84). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Pasupathi, M. i Mansour, E. (2006). Adult age differences in autobiographical reasoning in narratives. *Developmental Psychology*, 42(5), 798-808.
- Pilarska, A. (2012). Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości. W: W. J. Paluchowski, A. Bujacz, P. Haładziński i L. Kaczmarek (red.), *Nowoczesne metody badawcze w psychologii* (s. 167-188). Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNS UAM.
- Pilarska, A. (2014). Self-construal as a mediator between identity structure and subjective well-being. *Current Psychology*, 33(2), 130-154.
- Pilarska, A. i Suchańska, A. (2013). Strukturalne właściwości koncepcji siebie a poczucie tożsamości. Fakty i artefakty w pomiarze spójności i złożoności koncepcji siebie. *Studia Psychologiczne*, 51(2), 29-42.
- Pilarska, A. i Suchańska, A. (2014). Identity processes and identity senses: Does self-complexity matter? W: K. Adamczyk i M. Wysota (red.), *Functioning of young adults in a changing World* (s. 35-49). Kraków: Wydawnictwo Libron.
- Pilarska, A. i Suchańska, A. (2015). Self-complexity and self-concept differentiation – What have we been measuring for the past 30 years? *Current Psychology*, 34(4), 723-743.
- Rafaeli-Mor, E., Gotlib, I. A. i Revelle, W. (1999). The meaning and measurement of self-complexity. *Personality and Individual Differences*, 27(2), 341-356.
- Rafaeli, E. i Hiller, A. (2010). Self-complexity: A source of resilience?. W: J. W. Reich, A. J. Zautra i J. Hall (red.), *Handbook of adult resilience* (s. 171-192). New York, NJ: Guilford Press.
- Reid, J. i Hardy, M. (1999). Multiple roles and well-being among midlife women: Testing role strain and role enhancement theories. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences and Social Sciences*, 54(6), 329-338.
- Schwartz, S. J., Côté, J. E. i Arnett, J. J. (2005). Identity and agency in emerging adulthood: Two developmental routes in the individualization process. *Youth & Society*, 37(2), 201-229.
- Sedikides, C. (1993). Assessment, enhancement, and verification determinants of the self-evaluation process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 317-338.
- Showers, C. J. (1992). Compartmentalization of positive and negative self-knowledge: Keeping bad apples out of the bunch. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(6), 1036-1049.
- Sokolik, M. (1996). *Psychoanaliza i Ja*. Warszawa: J. Santorski & Co.
- Spreitzer, E., Snyder, E. E. i Larson, D. L. (1979). Multiple roles and psychological well-being. *Sociological Focus*, 12(2), 141-148.
- Stephens, M. A. P., Franks, M. M. i Townsend, A. L. (1994). Stress and rewards in women's multiple roles: The case of women in the middle. *Psychology and Aging*, 9(1), 45-52.
- Straś-Romanowska, M. (2008). Tożsamość w czasach dekonstrukcji. W: B. Zimoń-Dubownik i M. Gamian-Wilk (red.), *Oblicza tożsamości: perspektywa interdyscyplinarna* (s. 19-30). Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.

- Styła, R., Jankowski, K. i Suszek, H. (2010). Skala niespójności Ja (SN-Ja). *Studia Psychologiczne*, 48(2), 31-43.
- Suchańska, A. i Ligocka, M. (2011). Inklinacja narracyjna a złożoność Ja i tożsamość. *Studia Psychologiczne*, 49(2), 19-34.
- Suchańska, A. i Worach, A. (2013). Złożoność koncepcji siebie a poczucie tożsamości. *Roczniki Psychologiczne*, 16(2), 199-233.
- Swann, W. B. i Bosson, J. K. (2010). Self and identity. W: S. T. Fiske, D. T. Gilbert i G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology* (t. 1, s. 589-628). Hoboken, NJ: Wiley & Sons Inc.
- Thoits, P. A. (2003). Personal agency in the accumulation of multiple identity-roles. W: P. J. Burke, T. J. Owens, R. Serpe i P. A. Thoits (red.), *Advances in identity theory and research* (s. 179-194). New York, NY: Kluwer/Plenum.
- Vignoles, V. L., Regalia, C., Manzi, C., Gollidge, J. i Scabini, E. (2006). Beyond self-esteem: Influence of multiple motives on identity construction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(2), 308-333.
- Whitbourne, S. K., Sneed, J. R. i Skultety, K. M. (2002). Identity processes in adulthood: Theoretical and methodological challenges. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2(1), 29-45.
- Woolfolk, R. L., Novalany, J., Gara, M. A., Allen, L. A. i Polino, M. (1995). Self-complexity, self-evaluation, and depression: An examination of form and content within the self-schema. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(6), 1108-1120.
- Zajonc, R. B. (1960). The process of cognitive tuning in communication. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 61, 159-167.